
CONCEPȚII PRIVIND GENEZA CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI ROMÂNE MODERNE

Dumitru Otovescu
Universitatea din Craiova

Procesul de modernizare a societății românești prezintă unele particularități, atât la nivel global, cât și la nivelul vieții culturale. Prefacerile de ordin modern s-au derulat cu o deosebită vigoare și față de amplitudine pe terenul vieții spirituale.

Fenomenul învoirilor se datorează nu numai poziției geografice a țării ori condițiilor sale istorice, ci și maturizării climatului intelectual intern.

Societatea românească și-a dobândit atributele sale moderne cu o vigoare deosebită pe terenul activității spirituale și al instituțiilor corespunzătoare acesteia.

Problemele istoriei culturii poporului român și ale evoluției acesteia în perspectivă au stat în atenția unui cerc larg de cugetători, printre care figurează Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, C. Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Grigore Antipa, Garabet Ibrăileanu, Simion Mehedinți, George Călinescu, Eugen Lovinescu, Tudor Vianu ș.a.

Cea mai amplă cercetare în această direcție, reprezentativă sub aspect sociologic și axiologic, în gândirea românească din prima jumătate a secolului al XX-lea, o reprezintă, fără îndoială, cea realizată de E. Lovinescu. Ea a fost materializată în lucrarea *Istoria civilizației române moderne*, publicată în 3 volume (1924, 1925), în care autorul a urmărit scopul "de a preciza caracterul de necesitate sociologică a formației civilizației noastre". Ideea centrală pe care o susține, pe parcursul întregii sale lucrări, este aceea a caracterului anticipativ al ideologicului asupra economicului, gânditorul subliniind *rolul determinant al factorilor externi*, a celui *ideologic*, în special, în procesul de creare a României moderne. Principiul călăuzitor al cercetării este ceea ce

autorul numește "legea sincronismului vieții moderne", care înglobează, după aprecierea sa, două momente, și ele cu caracter legic, ale formării civilizației române în perioada modernă: acela al *determinării* evoluției țărilor înapoiate de către cele dezvoltate și acela al *interdependenței* devenirii lor.

Teza dezvoltării sincronice a societăților europene în epoca modernă o întâlnim, într-o formă mai mult sau mai puțin elaborată, și la alți gânditori români (Ion Heliade Rădulescu, C. Dobrogeanu-Gherea, H. Sanielevici, G. Ibrăileanu, C. Stere ș.a.), ea reflectând un fapt sociologic necesar și este asociată, de regulă, cu exagerarea rolului factorilor externi în schimbarea ciclului de devenire a societății noastre. După 1920, ea a fost reluată de Eugen Lovinescu, Ștefan Zeletin, Lucrețiu Pătrășcanu, Lothar Rădăceanu, Șerban Voinea ș.a. Dacă unii autori au pus accentul (în concordanță cu ceea ce a dovedit evoluția ulterioară a realităților istorice) pe rolul determinant al condițiilor interne în procesul modernizării economice, politice, sociale și culturale a României, fără a neglija, însă, influențele externe, alții, în schimb, ca Dobrogeanu-Gherea, Ibrăileanu sau

Zeletin, de exemplu, au acordat o importanță exclusivă factorilor externi, impulsului hotărâtor primit în urma contactelor cu țările Europei occidentale. În timp ce la Gherea și Zeletin factorul extern era de ordin economic, la Lovinescu era, cum am precizat, de factură ideologică, punct de vedere prin care se particularizează în sociologia culturii românești interbelice.

Studiind procesul complex și contradictoriu al nașterii infrastructurii și instituțiilor României moderne (spațiul istoric la care se oprește fiind 1804-1866), Eugen Lovinescu a adoptat perspectiva deterministă de analiză sociologică și a realizat o critică sistematică a concepției evoluționiste, promovată, după opinia sa:

1. de T. Maiorescu și întreaga grupare junimistă;
2. de C. Rădulescu-Motru, cu care se înfruntă direct în explicarea mai multor probleme (dezbătute de cugetător în *Cultura română și politicianismul*, 1904);
3. de G. Ibrăileanu în revista *Viața românească* (care sub forma *spiritului critic*, ar ascunde tot o poziție conservatoare);
4. de Gherea și marxiști (deoarece au socotit rânduielele politico-sociale ca pe o creație a unei structuri economice).

În contrast cu adepții teoriei dezvoltării socio-culturale pe baze evolutive, Lovinescu aprecia că, în condițiile istorice specifice de atunci, intrarea bruscă în contact cu societățile mai avansate nu putea să fie evolutivă, ci *revoluționară*. Faptul rezulta dintr-o necesitate sociologică, explicată de autor astfel: "dacă în decursul veacurilor trecute, cu atât de puține mijloace de interpenetrație, formele vieții intelectuale și sociale se pot reduce la un spirit unitar, procesul de unificare prin nivelare a devenit elementul caracteristic

al civilizației moderne. Principiul se poate fixa în formula sincronismului vieții contemporane, care, cu toate abaterile aparente, este realitatea însăși, pe când credința în putința unei dezvoltări proprii împotriva spiritului veacului nu e decât punctul de plecare al unor perturbări trecătoare. Ca și la alte popoare înapoiate, civilizația noastră nu se putea deci forma decât revoluționar, adică brusc, prin importare integrală și fără refacerea treptelor de evoluție ale civilizației popoarelor dezvoltate pe cale de creștere organică".¹

Lucrarea lui E. Lovinescu a stârnit un larg ecou în epocă, urmat de critici și răspunsuri polemice. Constantin Rădulescu-Motru, de pildă, a considerat că Lovinescu a pornit de la dialectica hegeliană în explicarea formării civilizației române: ideologia revoluționară franceză și-a găsit realizarea în România (teza); negația ei (antiteza) o constituie *forțele reacționare* interne, iar din înfruntarea forțelor revoluționare și reacționare s-a născut civilizația română modernă (sinteza). De asemenea, îl suspectează că l-a identificat pe I. C. Brătianu cu ideologia franceză și partidul liberal și a contestat faptul că legea sincronismului, aplicată de Lovinescu în explicarea genezei civilizației române moderne, ar corespunde realității istorice. Dacă Lovinescu a studiat procesul de dezvoltare a culturii și civilizației moderne, punând accentul pe rolul interdependențelor, C. Rădulescu-Motru, dimpotrivă, l-a înțeles, preponderent, ca pe un proces de diferențiere a comunităților și culturilor naționale.

În viziunea lui E. Lovinescu, la baza sincronismului se află *imitația*,

¹ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, (1972), Ediție, studiu introductiv și note de Z. Ornea, București, Editura Științifică, (prima ediție: 1924, vol. I; 1925, vol. II și III), p. 479

valorificând, în acest sens, teoria lui G. Tarde. Imitația îi apare nu numai ca o lege, un principiu științific, ci și ca un fapt social necesar, ca o realitate istorică indubitabilă. În consens cu sociologul francez, gânditorul nostru susține că, la nivel social, colectiv, sensul imitației este *de sus în jos* (popoarele mai puțin dezvoltate le imită pe cele mai avansate, sub aspect politic, economic, juridic, spiritual etc.) și are caracterul de *integralitate* (când diferența nivelului de civilizație a două popoare e disproporționată sau când imitația se face într-o epocă revoluționară).

Aplicând modelul teoretic respectiv la realitățile noastre naționale, Lovinescu observă că mecanismul formării civilizației românești a fost dublu și succesiv: imitația revoluționară integrală a fost urmată automat de adaptare creatoare la spiritul poporului. Astfel, el deosebește ceea ce se numește *imitația mecanică de imitația fecundă* - ca sursă a originalității culturale: "Trecând de la un mediu etnic la altul, ideea se refractă; unghiul de refracție constituie originalitatea fiecărui popor".²

Având ca punct de plecare ideea sincronismului, care domină, așa cum o recunoaște însuși autorul, întreaga sa lucrare, E. Lovinescu apreciază că civilizația română s-a format după legile imitației și ajunge, pe această bază, la următoarele judecăți de valoare:

1. Scoborându-se de sus în jos, imitația și-a găsit în păturile superioare elementul plastic prin mijlocirea căruia ideile Apusului s-au răspândit chiar când intrau în contradicție cu interesul de clasă.

2. Ținând seama de natura revoluționară a formației noastre prin contact brusc și diferență de nivel, imitația a luat la noi un caracter de integritate; am împrumutat, deci, formele Apusului fără distincțiune, în masă, și în

nici un caz la lumina deliberativă a *spiritului critic*.

3. Acest caracter de integralitate se constată, firește, numai în prima fază, pur revoluționară a imitației; în faza a doua, în care am intrat mai de mult, rolul *spiritului critic* este incontestabil.

4. Cum numărul *invențiilor* sau al *ideilor originale* ale unui popor este foarte limitat, se poate spune fără exagerare că imitația e prima formă a originalității, în acel înțeles că prin adaptarea la unitatea temperamentală a rasei (cu sensul de comunitate, națiune - n.ns. D.O.), orice imitație ia cu timpul un caracter specific. Originalitatea civilizației noastre, ca și a civilizației celor mai multe popoare nu stă, așadar, în *elaborație*, ci în adaptare și în prelucrare.

5. Imitația nu precedează, după cum susține Tarde, dinăuntru în afară, ci dinafară înăuntru, cu alte cuvinte, de la formă și cu tendința probabilă spre fond. Prima parte a acestei afirmații e evidentă și scapă, deci, oricărei aprecieri; cea de-a doua e, întrucât ne privește, un adevăr în mers și unica posibilitate de dezvoltare a civilizațiilor tinere.

6. Imitația nu e numai actuală, ci se poate îndrepta și în trecut, constituind, astfel, tradiționalismul, care în sensul său strict nu e posibil decât atunci când se poate raporta la o epocă de expansiune națională integrală. Pentru popoarele formate pe cale revoluționară, fără un trecut cert, tradițional, în sensul imitației acestui trecut, inexistent și nu al dezvoltării în cadrele datelor rasei, este o imposibilitate sociologică.

7. Tocmai lipsa unei tradiții puternice, unită, de altfel, și cu lipsa unei autorități organizate au făcut posibilă o transformare atât de bruscă a civilizației noastre în sens revoluționar.³

Prin ce se delimitează E. Lovinescu de alți cercetători ai problemei formării culturii și civilizației moderne în

² *Ibidem*, p. 426

³ *Ibidem*, p. 479-480

România? Ne-o spune însuși gânditorul, într-un articol-răspuns (la diferitele aprecieri, formulate de anumiți autori în presa vremii, după publicarea lucrărilor sale), intitulat *Competiție anonimă sau critica revistei "Ideea Europeană"*, apărut, inițial, în *Mișcarea literară* (anul II, nr.18, din 14 martie 1925). "De d. C. Rădulescu-Motru (directorul revistei menționate - n.ns. D.O.), preciza E. Lovinescu, mă separă un punct de vedere cu totul potrivit; capitolul relativ la acest însemnat scriitor ce privește formarea societății noastre numai sub aspectul cultural și deci fatal reacționar nu lasă nici o îndoială asupra naturii fundamental antitetice a pozițiilor noastre; nu poate fi vorba, prin urmare, de o depășire⁴, ci de o excludere principială. De d. Sanielevici mă apropii în caracterizarea poporanismului, pe care, de altfel, o făcuse înainte C. Dobrogeanu-Gherea și acum în urmă d. Șt. Zeletin; chestiune de câteva pagini integrate într-o sinteză organică. Cu toate celelalte probleme relative la procesul de formație a civilizației române, d. Sanielevici nu s-a ocupat încă. De d. Ibrăileanu mă apropie caracterizarea curentelor culturale moldovenești; cum însă poporanismul nu reprezintă decât o ideologie democratică altoită pe o concepție culturală și economică reacționară, poziția noastră este, așadar, tot antitetică. Numai de d. Zeletin apropierea e mai organică; în deosebire de ceilalți, stăm amândoi pe terenul solid al civilizației burgheze. De ne asemănăm ca punct de plecare, și recunoscând importanța cercetărilor d-sale asupra creațiunii burgheziei naționale, ne deosebim cu totul în ceea ce privește procesul acestei formații. Pe când

d. Zeletin aplică materialismul istoric sub forma lui integrală și recunoaște în civilizația noastră un proces natural de la fond la formă, adică de la un sistem capitalist de circulație a bunurilor la o structură juridico-politică burgheză, eu susțin, dimpotrivă, anticipația revoluției ideologice asupra revoluției economice, și deci existența unui proces invers de la o formă la fond, sub acțiunea legii interdependenței vieții morale și materiale. E o deosebire esențială (...). Se poate vedea, deci - încheia Lovinescu sentențios - întrucât *depășesc* pe ceilalți cercetători și, mai ales, întrucât mă diferențiez de ei."⁵

Analiza întreprinsă de Lovinescu asupra genezei civilizației și culturii moderne în România are pe lângă rezultate de autentică importanță științifică, a căror actualitate se păstrează, și o serie de limite, erori de interpretare.⁶ Așa, de exemplu, gânditorul a evaluat corect și elogiat rolul forțelor revoluționare interne în înfăptuirea transformărilor innoitoare pe plan social și cultural, dar, în același timp, a ajuns la un postulat eronat, anume că acestea din urmă au fost rodul unui factor exclusiv ideologic, și acesta, considerat de împrumut. El a exagerat funcția socială a imitației, fără a înțelege întrepătrunderea efectivă a raporturilor dintre factorii interni și cei externi în dezvoltarea societății și culturii românești moderne, mai ales dintre cei ideologici, politici și economici într-o etapă istorică de afirmare a independenței statale și de consolidare a unității naționale.

E. Lovinescu a demonstrat, contrar punctelor de vedere conservatoare, necesitatea istorică a evoluției noastre spre capitalism și a descoperit faptul că tradiționalismul a găsit un mediu prielnic de afirmare pe terenul activității culturale,

⁴ Într-o notiță anonimă, apărută în același an, în *Ideea europeană*, se considera că materialul prezentat de Lovinescu "nu trece în nici o direcție" peste nivelul lucrărilor anterioare ale lui Radu Rosetti, Giurescu, Barnoschi, Ibrăileanu, C. R. Motru, Sanielevici, Zeletin ș.a.

⁵ *Ibidem*, p. 487

⁶ Pentru detalii, a se vedea și studiul introductiv la ediția citată a lucrării lui E. Lovinescu

fără a oferi, însă, în toate cazurile analizate, explicații nuanțate, în consens cu realitatea. De asemenea, el are meritul de a fi dezvoltat că invocarea tradiției ca fază a devenirii noastre culturale nu a fost însoțită, întotdeauna, și de precizarea acelor elemente viabile, apte să asigure valorificarea specificului cultural românesc. Prin cercetarea sistematică a genezei civilizației moderne în România, pe temeiul metodei deterministe de analiză sociologică, E. Lovinescu ne-a lăsat o operă teoretică de referință în constituirea sociologiei culturii naționale.

O examinare riguros teoretică asupra dezvoltării culturii românești în perioada modernă a realizat și C. Rădulescu-Motru, atât la începutul sec. al XX-lea (când rezultatele studiilor sale au devenit obiectul criticii lui Lovinescu), cât și în lucrări publicate în epoca interbelică. Dacă în privința devenirii societății noastre s-a pronunțat pentru înnoiri ce s-au dovedit limitate, fără a merge în profunzime, din cauza măsurilor ineficiente practice, ce le-a preconizat, în legătură cu dezvoltarea culturii a sugerat schimbări mai adânci, de conținut, întrucât a evidențiat necesitatea creației originale, a activităților inventive și productive - realizate de personalitățile energetice, vocaționale, înțelese ca principale pârghii ale progresului social-cultural.⁷ Sublinierea rolului factorilor individuali în dezvoltarea culturii naționale se întâlnește și la D. Gusti, P. Andrei, S. Mehedinți ș.a. Acesta din urmă a reușit să ne ofere și o interesantă delimitare a contribuțiilor unor oameni cu statut socioprofesional diferit - *cercetător, erudit, savant* - la progresul cunoașterii științifice.⁸ De altfel, alături

de Petre Andrei, Simion Mehedinți poate fi socotit un precursor de seamă al constituirii sociologiei cunoașterii în țara noastră.

Cercetarea de către gânditorii români, din perioada interbelică, a genezei culturii și civilizației autohtone le-a oferit prilejul unor reflecții mai largi cu privire la structura și dinamica culturii europene, raportul dintre național și universal în cultură, destinul social al creatorilor de cultură, rolul și funcțiile culturii în viața socială, specificul culturii naționale etc. Dacă P. P. Negulescu atrăgea atenția, referitor la această problemă din urmă, asupra "relativității rezultatelor la care se poate ajunge", întrebându-se formula specificului național (aprecierea sa izvorând din conștientizarea efectelor sociale ale utilizării acestei formule de către reprezentanții teoriilor rasiste), în schimb, alți gânditori, precum G. Ibrăileanu, G. Călinescu, S. Mehedinți, M. Ralea, D. Gusti, C. Rădulescu-Motru ș.a. i-au acordat o semnificație deosebită în contextul dezbaterilor de idei interne, referitoare la ceea ce avea să devină societatea și cultura românească după Marea Unire din 1918. "Unitatea politică - releva D. Gusti - atrage după sine profunde transformări spirituale și economice, și provoacă o serie de probleme hotărâtoare pentru viața noastră națională și de stat. Bazele noilor construcții sociale, pentru a fi însă durabile și gata a înfrunta timpul, trebuie să fie solide."⁹ "O teorie completă - adăuga gânditorul - nu poate uita că națiunea este ca și stejarul, care are rădăcinile profund înfipte în pământ, coroana însă vecină cu cerul.

⁷ În lucrările: *Personalismul energetic* (1927), *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor* (1932), *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități* (1936) ș.a.

⁸ Vezi S. Mehedinți, *Trilogia Științei, Cercetător - erudit - savant*, București, Imprimeria Națională,

⁹ D. Gusti, (1969), *Opere*, vol. II, București, Editura Academiei, p. 358

Nu trebuie să se uite că, dacă națiunea este adânc implantată într-un univers al tradițiilor, ea aparține însă, prin tot ce are mai original și mai propriu, și unui univers al idealului, al umanității.¹⁰ Iar cultura reprezintă, firește, un izvor al specificului național, care, prin componentele sale valorice, face posibilă existența istorică a unei comunități umane și îi îngăduie comunicarea cu celelalte. "Istoria unui popor - preciza C. Rădulescu-Motru în acest sens - nu se măsoară după numărul anilor siderali, ci după valoarea realizărilor culturale, cu care poporul se depășește pe sine însuși."¹¹

*
* *
*

Procesul de modernizare a societății românești, cu toate că are trăsături comune cu cel european, de ansamblu, prezintă unele particularități, atât la nivel global, cât și la nivelul vieții culturale. Prefacerile de ordin modern s-au derulat cu o deosebită vigoare și forță de amplitudine pe terenul vieții spirituale, al instituțiilor corespunzătoare acesteia. Înnoirile care se petrec aici premere, în genere și în esență, celor structural-economice și sociale, având o arie mai largă de cuprindere și un ecou prelungit în viața publică. Fenomenul se datorează nu numai poziției geografice a țării ori condițiilor sale istorice (favorabile contactelor multiple și frecvente cu alte culturi, schimburilor intense de idei), ci și maturizării climatului intelectual intern, emulației creatoare, care au dat naștere la cărturari de seamă (dintre care unii de talie universală), la veritabile mișcări de emancipare culturală (începând cu

curentul de gândire luminist și încheind cu cel sămănătorist).

Perioada 1821 - 1918 este marcată de evenimente istorice și procese sociale de o importanță capitală pentru devenirea modernă a României. Revoluțiile din 1821 și 1848, formarea statului național în 1859 și, apoi, desăvârșirea unității de stat în anul 1918, dobândirea independenței de stat în urma războiului din 1877 - 1878, răscoalele repetate ale clasei țărănești, care au culminat cu aceea din anul 1907, participarea României la războiul de eliberare națională și de reîntregire a patriei etc., evidențiază caracterul profund transformator al epocii 1821 - 1918. Schimbările intervenite pe fondul crizelor acute, moștenirea vechiului sistem social au avut consecințe diferite pe terenul culturii, al vieții politice, economice ș.a.m.d. Analizând procesul de modernizare și organizare a societății românești - în spiritul novator al veacului XIX, care cuprinse întreaga comunitate europeană, îndeosebi partea occidentală a acesteia - unii cercetători actuali ai problemei au arătat că, în timp ce cultura noastră a mers ascendent și autonom, sincronizându-se cu "marile tendințe ale culturii europene", economia, în schimb, ar fi urmat un alt "trend", tentativele de sincronizare a acesteia cu economia occidentală ducând, paradoxal, la o desincronizare, la trecerea ei din "suburbia imperiului în suburbia metropolei"¹². Fără a neglija anumite dependențe economice extreme și decalaje reale, trebuie subliniat, totodată, că viața economică internă a înregistrat transformări radicale pe linie modernă, în condiții de

autonomizare crescândă, fapt demonstrat și de alți cercetători ai problemei, care argumentează manifestarea unor "revoluții" pe plan demografic, agrar,

¹⁰ *Ibidem*, p. 360 1939

¹¹ C. Rădulescu-Motru, (1940), *Timp și destin*, București, Fundația pentru literatură și artă "Regele Carol II", p.130

¹² Ilie Bădescu, (1984), *Sincronism european și cultura critică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 10-12 și urm.

industrial și ideologic, chiar dacă au fost "mai puțin spectaculoase" decât cele ale societății occidentale¹³. "În evoluția sa spre progres – remarcă un istoric cu privire la respectiva perioadă – România nu a trecut prin toate etapele. Adoptarea unui ritm înalt în procesul de dezvoltare a impus saltul peste unele etape, depășirea altora, ancorarea directă în realitățile compatibile cu spiritul veacului"¹⁴. De precizat, însă, că modernizarea de ansamblu a societății noastre s-a realizat prin mijlocirea propriilor forțe și resurse interne, care au dat acestui proces o notă dominantă de originalitate, creativitate, de specific autohton și, în același timp, o perspectivă de integrare organică în cadrul comunității europene, în consens cu exigențele raționalității istorice ale acelor vremuri.

Istoria culturii moderne în România – înțeleasă ca un ansamblu unitar și dinamic de instituții, valori, norme, obiceiuri și componente specifice, de mișcări spirituale – are, ca orice structură, o autonomie relativă, determinată de propriile legi constitutive, funcționale și evolutive. Dezvoltându-se într-un anumit context social, cultura este condiționată de factori sociali multipli și varii împrejurări interne, care îi conferă sensul său distinctiv. Acesta, deoarece – așa cum se relevă și în sociologia occidentală – "cultura este acumulată și transmisă pe cale socială, și raportată la societate. Fiecare cultură a unei societăți este totalitatea experiențelor unice ale grupurilor sociale care o alcătuiesc, atât pe plan material, cât și spiritual"¹⁵. Societatea românească și-a dobândit atributele sale moderne cu o vigoare

deosebită pe terenul activității spirituale și al instituțiilor corespunzătoare acesteia.

Abstract

The process of modernization in Romania has some peculiarities, at a general level, but also at the level of cultural life. Modern changes have been gone with an exquisite vigor a in the field of spiritual life.

¹³ Gheorghe Platon, (1985), *Istoria modernă a României*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 13

¹⁴ *Ibidem*, p. 11

¹⁵ Donald A. Hobbs, Stuard J. Blank, (1975), *Sociology and the Human Experience*, New York, London, Sydney, Toronto, by John Wiley & Sons, p. 85